

CHETAKAN PERAK-

Sejarah,
Budaya
& Sosial

CHETAKAN PERAK-

Sejarah,
Budaya
& Sosial

3—23 September 2022

Galeri Percha,
Lumut, Perak

Hak cipta terpelihara. Tiada bahagian daripada penerbitan ini boleh diterbitkan semula, disalin, disimpan dalam mana-mana sistem perolehan semula, atau dihantar dalam sebarang bentuk atau dengan sebarang cara; elektronik, mekanikal, fotokopi, rakaman atau sebaliknya; tanpa kebenaran bertulis daripada pengarah Unit Penerbitan UiTM Perak, Universiti Teknologi MARA, Cawangan Perak, 32610 Seri Iskandar Perak, Malaysia.

© Unit Penerbitan UiTM Perak, 2023

Perpustakaan Negara Malaysia

Cataloguing in

Publication Data No e-ISBN: 978-967-2776-15-4

Tajuk buku: Chetakan Perak – Sejarah, Budaya dan Sosial

Editor

Ishak Ramli

Nur Adibah Nadiah Mohd Aripin

Kurator

Noor Azizan Rahman Paiman

Penulis

Noor Azizan Rahman Paiman

Mohd Fawazie Arshad

Noor A'yunni Muhamad

Noor Enfendi Desa

Hairulnisak Merman

Nur Adibah Nadiah Mohd Aripin

Reka bentuk buku : Noor Enfendi Desa

Typesetting: Mohd Fawazie Arshad

KRONOLOGI PERKEMBANGAN CETAKAN KEPADA SENI CETAK KONVENSIONAL

Mohd Fawazie Arshad

Pengajian Seni Halus, Kolej Pengajian Seni Kreatif, Universiti Teknologi MARA, Cawangan Seri Iskandar,
Kampus Perak, Malaysia
fawazie@uitm.edu.my

Menurut S.W Hayter (1966) antara cetakan terawal di dunia yang telah direkodkan kewujudannya adalah sejak zaman Mesopotamia yang dipelopori oleh kaum Sumerian sekitar 3000 sebelum masehi dengan penemuan beberapa artifak berbentuk cetakan secara tiga dimensi di mana penghasilannya di atas permukaan seperti tanah liat. Kenyataan tentang kewujudan cetakan ini telah disokong oleh *'The Schoyen Collection – Manuscripts from around the world Spanning 500 years of human culture & civilisation'* berpengkalan di Jerman dengan menyimpan beberapa artifak yang dihasilkan melalui pindahan imej seperti salinan kulit siput keatas tanah liat dan *'Brick from The Tower of Babel'* yang dianggarkan penghasilannya sekitar 604 – 562 BC. Selepas itu cetakan telah berkembang keseluruh dunia sebagai sebuah alat perhubungan komunikasi yang boleh disalin dalam kuantiti banyak. Seperti apa yang dilakukan oleh gereja-gereja ketika itu yang menjadikan cetakan sebagai alat dalam menghasilkan risalah dan kitab yang banyak bagi menyebarkan ajaran-ajaran mereka kepada penduduk setempat.

Daripada sebuah teknologi penyalinan dalam kuantiti yang banyak, cetakan telah mengalami satu anjakan kepada sesuatu yang lebih dihargai dan bernilai. Menurut Mohd Jamil Mat Isa (2008) dan Amirudin T.H. Siregar (2011) dalam penulisannya *'Kertas dalam Seni Rupa Modern'* telah menyatakan bahawa cetakan telah diangkat sebagai sebuah karya seni pada abad ke 18 dengan menggariskan beberapa syarat sebagai garis pemisah diantara karya seni dan cetakan. Selepas mengangkat cetakan kepada karya seni, Gabor Peteri dalam konvensyen *'The congress of Plastic Arts of Vienna'* pada 1960, telah membentangkan satu kertas kerja yang menjurus kepada peraturan-peraturan yang menjadikan sesebuah cetakan itu sebagai sebuah karya seni. Antaranya ialah hak eksklusif penulisan nombor pada karya, tanda tangan pengkarya, penghapusan blok setelah selesai mencetak karya, dihasilkan sendiri oleh pengkarya dan sesebuah karya cetakan bersifat reproduksi seperti apa yang dilakukan oleh Albrecht Durer penghasilan gurisan asid sebagai ilustrasi dalam buku boleh diangkat sebagai sebuah karya seni cetak dengan syarat pengkarya bersetuju dalam menjadikan ilustrasi tersebut sebagai karya dan menurunkan tandatangan. Hasil dari konvensyen ini, badan-badan berautoriti seperti *'The print Council of America'* dan *'The french National Committee'* telah bersetuju dengan peraturan-peraturan yang telah dibentangkan bagi membezakan diantara cetakan secara reproduksi dan karya seni cetak.

Setelah sekian lama, cetakan atas batu telah mula berkembang sehingga ke negara China pada abad ke dua masehi. Selepas itu China telah menjumpai teknologi penghasilan kertas yang menjadi salah satu titik peralihan zaman cetakan *'cuneiform'* dan batu kepada cetakan yang lebih mudah dan ringan iaitu cetakan kayu ke atas kertas. Menurut Aminudin T.H. Siregar (2011:101) teknologi penghasilan kertas dijumpai oleh China seawal 100 tahun sebelum masehi. Setelah itu teknologi kertas ini telah menular sehingga ke negara Jepun. Menurut Siti Melorinda Sakdudin (2018:12) cetakan kayu telah bermula sejak 700 A.D. di Jepun. Mereka menggunakan cetakan dari blok kayu untuk mencetak mentera-mentera Buddha mereka untuk disebarkan kepada masyarakat. Kenyataan ini dibuktikan oleh *The Schoyen Collection* dengan penemuan dua *Blockprint in Japanese on paper*. Cetakan ini dihasilkan sekitar 764-770AD yang terdapat didalam pagoda kayu tiga tingkat. Selain penemuan oleh *The Schoyen Collection* terdapat juga penemuan cetakan kayu terawal yang direkodkan di China iaitu cetakan berbentuk ilustrasi dipanggil *'Diamond Sutra'* yang berbentuk ayat suci Buddha seperti yang diperkatakan oleh (Clodagh Holagen dan Maureen Roche, 1993). Cetakan ini disimpan oleh Muzium British, London.

SEJARAH SENI CETAK KONVENSIONAL

Menurut Carl Zigrosser (1968) cetakan boleh dibahagikan kepada dua tujuan utama iaitu sebagai sebuah karya bertujuan untuk kegunaan seharian dan sebagai sebuah karya estetik. Seperti pendapat kebanyakan, cetakan bagi tujuan kegunaan ini merujuk kepada cetakan reproduksi (cetakan hasil daripada penggunaan teknologi dan bertujuan sebagai alat komunikasi). Manakala tujuan bagi estetik pula merujuk kepada penghasilan edisi yang terhad bagi menjaga kualiti dan dilakukan bagi memenuhi nilai-nilai estetik dalam seni. Carl Zigrosser juga menganggap seni cetak ini juga sebagai sebuah seni yang mementingkan demokratik yakni seni yang boleh dikongsi dengan ramai orang lain berbanding dengan karya seni-seni yang lain. Kesimpulannya dari pendapat Carl Zigrosser seni cetak merupakan sebuah seni yang mementingkan kepada konsep beredisi. Konsep edisi ini juga disetujui oleh Susan Lambert (2001) dan Rosalind Regands (2005) yang mana cetakan konvensional haruslah melalui tiga fasa utama bagi dalam menjadikan sesebuah cetakan itu dikategorikan sebagai '*original work of art*' iaitu penghasilan blok, mewarna blok dan Pemindahan imej yang diwarnakan keatas permukaan lain.

Seni cetak konvensional ini terbahagi kepada empat teknik utama iaitu cetakan timbul, cetakan benam, cetakan lithography dan cetakan stensil.

CETAKAN TIMBUL

Menurut Manurung (1978), seni cetak kayu merupakan cetakan timbul yang tertua diantara disiplin seni cetak yang lain. Mengikut penemuan yang ditemui, karya pusaka orang Budha yang dihasilkan untuk Kaiser Shataku dari Jepun yang bertajuk Wuo Kuo Ching pada tahun 726-769 adalah cetakan terawal di dunia dihasilkan. Manakala perkembangan cetakan kayu di eropah wujud sekitar abad ke 15 selepas teknologi kertas dari Tiongkok menembusi pasaran eropah. Penghasilan cetakan ke atas kertas ketika itu ialah bertujuan reproduksi bagi meluaskan sistem komunikasi seperti penyebaran kitab-kitab keagamaan. Penghasilan cetakan ketika itu bersifat hitam putih dan menggunakan teknik garisan bagi mewujudkan imej-imej tanpa menitikberatkan tentang elemen dan unsur-unsur seni lain seperti ruang tekstur dan sebagainya. Antara pelopor dalam bidang cetakan kayu di barat yang sangat terkenal ialah Hans Holbein dan Albrecht Durer. Kedua-dua pengkarya ini menghasilkan cetakan bagi memenuhi ilustrasi bagi pencetakan kedalam buku atau poster yang diterbitkan.

Menurut Marianto (1986) cetakan kayu telah dipopularkan oleh Thomas Bewick sekitar hujung abad ke 18. Beliau telah menghasilkan cetakan hasil goresan kayu dengan begitu baik sekali. Seni cetak tinggi ini telah menjadi sebuah cetakan yang utama pada abad ke 19 yang mana terdapat ramai pengkarya telah menghasilkan karya seni cetak seperti Edward Calvert dan Willeam Blake. Penghasilan karya mereka ini telah berubah fungsinya dari cetakan yang bersifat ilustrasi atau berfungsi sebagai medium komunikasi kepada sebuah karya komersil. Dengan perkembangan ini, pada awal abad 20 cetakan timbul ini telah mengorak langkah dengan menjadi sebuah media ekspresi. Pengkarya yang bertanggungjawab dalam perkembangan ini ialah Charles Risketts Shannon dan Lucien Pisaro.

Manakala bagi Budiwirman (2008), seni cetak di Jepun hadir pada penghujung abad ke 18 dan 19. Perbezaan penghasilan karya yang dilakukan oleh eropah dan juga Jepun ialah, di Eropah keseluruhan karya dilakukan oleh pengkarya manakala di Jepun penghasilan karya cetakan akan dilakukan oleh tiga orang yang berbeza. Penghasilan karya akan melalui proses penghasilan lakaran atau lukisan, pengukir blok dan pencetakan blok. Ketiga-tiga proses ini akan dilakukan oleh orang yang berbeza yang boleh bersatu dalam sebuah karya. Karya-karya yang dihasilkan oleh pengkarya Jepun lebih kepada menggambarkan kisah kehidupan seharian masyarakat di Jepun atau lebih dikenali sebagai Ukiyo-e yang bermaksud '*cerminan dari dunia sepintas*'.

Jika dilihat daripada kajian yang dilakukan terdapat beberapa teknik cetakan dalam cetakan timbul ini. Antaranya ialah Cetakan kayu yang merupakan teknik paling popular dalam cetakan timbul. Kebanyakan pengkaryaan menggunakan 'plywood' atau blok kayu yang telah dibelah permukaannya. Proses dalam mengukir imej lebih senang jika dibandingkan dengan *wood Engraving*. Jika diamati dengan mendalam, garisan yang dihasilkan dalam seni cetak timbul ini bersifat 'Positif Print'. Yang kedua adalah Cetakan lino di mana blok ini terhasil daripada bahan bersifat getah. Cetakan lino menyerupai cetakan kayu cuma perbezaannya ialah dari segi teksturnya dan lebih mudah di kawal oleh pengkarya. Antara pengkarya yang terawal menghasilkan karya cetakan lino ialah Pablo Picasso. Teknik yang ketiga dalam cetakan timbul ialah *Wood Engraving* yang dihasilkan melalui permukaan kayu yang dipotong. Penghasilan garisan bagi 'Wood Engraving' berlawanan dengan cetakan kayu yakni garisannya bersifat negatif.

CETAKAN BENAM

Cetakan benam merupakan cetakan yang agak rumit di mana bloknnya boleh dihasilkan melalui gurusan dan hakisan oleh asid. Kebolehan, kesungguhan dan pengetahuan teknik yang tinggi amat dituntut dalam penghasilan karya ini. Menurut Budiwirman (2008) perkata '*intaglio*' berasal dari perkataan Itali '*in* dan '*tagliere*' yang bermaksud menggorek, mencalarakan atau memotong kedalam permukaan. Sejarah penghasilan cetakan benam yang terawal dijumpai di Swiss ialah karya Urs Graf pada 1513. Sebelum penghasilan cetakan benam ini, para pandai emas telah pun membuat ukiran pada emas, perak dan peralatan-peralatan logam. Sejarah cetakan benam juga telah memahatkan nama Albrecht Durer sebagai salah seorang pengkarya yang menghasilkan cetakan benam. Beliau telah membawa teknik ini sehingga ke Belanda dan telah melahirkan beberapa pengkarya seperti Lucas Van Leiden.

Cetakan benam terbahagi kepada 2 kumpulan utama iaitu penghasilan tanpa asid dan melalui hakisan asid. Antara teknik tanpa asid ialah *Engraving* di mana garisan yang dihasilkan melalui *buren/graver* yang akan mewujudkan kesan garisan. Teknik ini wujud di Jerman sekitar tahun 1430 dengan ukiran pada bahan perhiasan seperti ukiran pada cincin, baju perisai, tembaga dan pelbagai lagi. Yang kedua adalah *Drypoint* di mana karya melalui kaedah ini akan dihasilkan menggunakan jarum yang tajam agar permukaan plat zink atau tembaga di guris dan akan mengakibatkan peninggalan seperti garisan di atas plat. Teknik ini merupakan variasi dari *engraving* tetapi penghasilannya lebih kasar teksturnya berbanding *engraving*. Pengkarya yang kerap menggunakan kaedah ini dalam menghasilkan karya beliau ialah Rembrandt. Teknik tanpa menggunakan asid yang ketiga adalah teknik *Mezzotint*. Penghasilannya dengan cara menghancurkan permukaan plat tembaga dengan '*rocker*' supaya permukaan menjadi hitam bila dicetak. Selepas itu, untuk memperlihatkan imej, permukaan tersebut akan dipadam menggunakan *scraper* dan dilicinkan permukaan dengan *burnisher*. Sejarah menunjukkan penemuan teknik ini dijumpai oleh Ludwig Von Siegen sekitar tahun 1609-1680. Penggunaan teknik ini secara meluas di Eropah pada abad ke 18 sebagai bahan untuk reproduksi gambar dan lukisan.

Bagi teknik yang menggunakan bantuan asid bagi menimbulkan imej pula seperti teknik *Etching* yang mana penghasilan garisan melalui hakisan asid pada permukaan plat tembaga atau zink. Bagi mewujudkan permukaan yang cerah, permukaan plat akan ditutup manakala permukaan yang gelap akan dibiarkan terdedah kepada asid supaya berlakunya hakisan/tekstur. Yang kedua ialah teknik *Aquatint*. Teknik ini merupakan cetakan yang lebih berasaskan kepada tekstur dan bukan garisan. Kaedah ini akan menggunakan habuk damar bagi menutup kawasan yang dicerahkan. Kawasan yang terdedah atau yang tidak disaluti oleh damar akan di hakis oleh asid. Kaedah ini merupakan kaedah penyelesaian kepada kaedah *mezzotint*.

CETAKAN PLANOGRAFI ATAU LITHOGRAFI

Menurut Aminudin T.H. Siregar (2011) dan Budiwirman (2008), penemuan teknik ini ditemui oleh Alois Senefelder sekitar tahun 1796 melalui eksperimen yang dilakukan beliau terhadap *Limestone* (batu

husus). Sebelum penemuan teknik ini, seorang pendeta dan guru dari Bavaria telah menemui teknik cetakan menggunakan batu ini. Beliau merupakan Simon Schmid yang telah membuat percubaan penggunaan lilin ke atas batu. Hasil daripada eksperimen yang dilakukan, beliau telah menghasilkan beberapa imej pokok, peta dan anatomi manusia sekitar 1787 dan 1788. Selepas itu, teknik seperti ini telah dilakukan oleh Alois Senefelder dengan bantuan sebuah *printing press* yang telah berjaya membantu beliau menghasilkan cetakan dalam kuantiti edisi yang banyak. Cetakan ini merupakan sebuah cetakan secara reproduksi yang memenuhi permintaan terhadap ilustrasi dalam bidang poster ataupun buku. Cubaan pertama Alois cuba membukukan tentang penulisan beliau menggunakan cetakan menggunakan zink, membuat warna melalui lilin dan sabun menemui jalan gagal. Kejayaan pertama Alois dalam menggunakan *Limestone* pada tahun 1798 apabila beliau berjaya memindahkan warna yang dihasilkan daftar *Laundry* ibunya ke atas kertas. Menurut Aminudin lagi, Alois telah mendapat upah pertama dalam menghasilkan cetakan *Lithography* dari Franz Glaeisser. Cetakan yang dihasilkan telah menghasilkan 120 salinan. Selepas itu penggunaan cetakan *Lithography* ini semakin berkembang sehingga teknik ini menemui kemahsyuran di Eropah sekitar tahun 1809. Pada tahun ini juga rahsia teknik penghasilan teknik ini mula disebar oleh G. Heinrich von Rapp. Selepas itu Alois telah menerima satu hak cipta bahawa teknik ini telah diciptakan oleh beliau oleh *Royal Tax Commission* di Munich yang di anugerahkan oleh Raja Maximilian Joseph. Akhirnya Alois telah menerbitkan buku tentang teknik ini dalam buku beliau bertajuk *Lehrbuch*. Setelah sekian lama, cetakan ini mula mendapat tempat dikalangan penggiat seni dalam menjadikan cetakan *Lithography* sebagai medium dalam menghasilkan karya. Antara pengkarya yang terkenal pada ketika itu ialah Delacroix, Gericault, Daumier, Degas, Manet dan Odilon Redon. Pada ketika ini, mereka masih lagi mengamalkan cetakan satu warna. Pada abad ke 19, cetakan *lithography* ini telah berkembang lagi dalam penghasilan karya *lithography* berwarna. Antara cetakan terawal yang dihasilkan dalam bentuk kepelbagaian warna ialah dalam karya Toulouse-Lautrec, Gauguin, Bonnard, dan Edouard Vuillard. Tidak berhenti di abad ke 19 sahaja, penggunaan *lithography* ini telah menyelusuri abad ke 20 yang mana pengkarya seperti Edvard Munch, Meksiko Jose Clemente Orozco, Diego Rivera dan Rufino Tamayo giat menghasilkan karya dalam teknik ini. Antara jenis-jenis cetakan *Lithography* ialah *Stone Lithography* – Teknik yang mula-mula dijumpai iaitu penggunaan batu *Limestone* yang mula di jumpai di Bavaria, *Paper Lithography Print* - Antara alternatif dalam menghasilkan karya *Lithography* menggunakan kertas sebagai blok, *Metal Plate Lithography* – Menggunakan zink dan aluminium sebagai blok. Kaedah ini sama dengan kaedah yang menggunakan *Limestone* dan yang terakhir adalah *Modern Photo – Offset Lithography Print* – Kaedah yang digunakan dalam teknik ini ialah seperti penggunaan *Photo Emulsion* bagi menutup bahagian yang ditinggalkan dalam penghasilan imej.

CETAKAN SUTERA SARING ATAU STENSIL

Merupakan cetakan yang paling muda dalam seni cetak konvensional. Cetakan stensil merupakan kaedah cetakan penggunaan blok berlubang di mana tempat laluan bagi warna melalui kesan daripada tekanan yang diberikan. Jika diikutkan diantara kategori seni cetak, cetakan stensil ini merupakan kaedah yang baru dalam seni cetak, akan tetapi jika dikaji secara mendalam melalui prinsip-prinsip penghasilannya merupakan antara kaedah yang wujud sejak zaman pra sejarah lagi. Ini dibuktikan dengan penemuan imej buruan di gua *Fort de Guame* di *Les Eyzies Perancis* dan *Gua Les Vaux* di Sepanyol. Kaedah yang digunakan ialah kaedah meniup serbuk *oxida* besi dan *oxide mangaan* melalui bulu atau tulang yang berongga. Selepas itu satu penemuan baru dalam penghasilan seperti kaedah tersebut yang dikenali sebagai stensil yang mengadaptasi proses fotografi. Sekian lamanya, penemuan penggunaan sutera saring telah mula bertapak dan bersifat lebih komersial. Antara orang yang bertanggungjawab dalam menaikkan cetakan sutera saring dalam kategori seni halus ini ialah Anthony Veloso dari Amerika Syarikat. Dalam menaikkan cetakan sutera saring ini, beliau telah dibantu oleh Carol Zigrosser seorang kurator dalam bidang seni cetak yang bertugas di *Philadelphia Museum of art*. Beliau merupakan karakter penting dalam membezakan diantara cetakan sutera saring sebagai sebuah reproduksi dan sebagai sebuah karya seni halus yang dikenali sebagai '*Serigraphy*'. Selain itu Anthony juga dibantu oleh Hyman Warsager, Guy Mac Coy dan Harry Stornberg. Terdapat dua jenis cetakan stensil ini iaitu penghasilan blok melalui potongan seperti

potongan kertas mengikut design atau lebih dikenali sebagai teknik *cut out* dan yang kedua ialah penggunaan *photo emulsion* ke atas sutera saring melalui proses *ekspose*.

KESIMPULAN

Secara kesimpulannya kronologi perkembangan cetakan bermula sebagai sebahagian daripada aktiviti di dalam kehidupan seharian manusia. Ini dapat dilihat dengan penggunaan cetakan sebagai sebuah teknologi ketika itu bagi mendapatkan hasil dalam kuantiti yang banyak seperti menyalin kitab-kitab budha, risalah-risalah dan juga kad permainan. Seperti apa juga yang terjadi kepada pelukis terkenal Albert Durer sekitar abad ke 16 yang diupah menghasilkan blok ilustrasi bagi penghasilan gambar dalam buku dan majalah ketika itu. Segalanya berubah dari penghasilan cetakan sebagai alat komunikasi dan ilustrasi kepada karya seni telah berlaku pada abad ke 18 di mana sekumpulan pelukis dari barat mengangkat teknik cetakan ini sebagai sebuah karya yang lebih mementingkan kepada nilai estetika dengan meletakkan syarat sebuah karya seni cetak harus dilakukan dalam kuantiti yang sedikit, dihasilkan sendiri oleh pelukis disamping terdapat penulisan nombor pada setiap karya, penghapusan blok karya cetakan setelah selesai edisi yang dikehendaki dan yang paling penting adalah tandatangan pada setiap karya berbanding sebelumnya yang tiada aturan dan bebas melakukan apa sahaja.

RUJUKAN

- Aminudin T.H. Siregar (2011), Kertas dalam Seni Rupa Modern.Jagat Kertas. Generasi 10 Bandung.
- Coldwell, P. (2010). *Printmaking: A Contemporary Perspective*. London: Black Dog Publishing Limited.
- Danial Gonzalez, *Printmaking 101 Series: A Guide to Editioning and Signing Fine Art Prints* (2018)
- Danto, Arthur C., 1999, "Philosopher as Andy Warhol", dalam Danto, Arthur C., *Philosophizing Art: Selected Essays*, Berkeley dan Los angeles: University of California.
- Gablik, Suzi, 1988, *Has Modernism Failed?* London: Thames and Hudson.
- Hayter, S.W. (1966). *New Ways of Gravure*. London: Oxford University Press
- <http://www.schoyencollection.com/pre-gutenberg-printing>
- John Ross, Clare Romano, Tim Ross (2003), *Printmaker - Techniques/ tradisional/ innovations* - revised and expanded edition.
- Manurung, Jintar (1979), *Seni Grafik*, Medan: FKSS IKIP Medan
- Mariato, Dwi (1988), *Seni Cetak Cukil Kayu*, Yogyakarta: Kanisius
- Peterdi, G. (1980). *Printmaking: Methods Old and New*. New York: Macmillan Pub. Co.
- Ragans, Ragans. (2005). *Arttalk*. United States of America: McGraw Hill
- Siti Melorinda Khuzaina Sakdudin, *Seni cetakan sepanjang zaman*, Publisher: Muzium dan Galeri Seni, Kuala Lumpur, 2018.
- Zigrosser, C. (1968). *Prints*. In *Forum Lecturers: The visual art*. The Voice of America., United State.

e ISBN 978-967-2776-15-4

9 789672 776154

Disokong oleh

UNIVERSITI
TEKNOLOGI
MARA

Cawangan Perak
Kampus Seri Iskandar

